

**BADIIY ASARLARDA PERSONAJ NUTQINING LEKSIK-SEMANTIK XUSUSIYATLARI
ONORE DE BALZAK "CHIN SEVGI"**

Jo'rayeva Malika Sunnatillo qizi

SamDCHTI lingvistika -fransuz tili 2-bosqich magistranti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada o'zbek dramaturgiyasi personaj nutqining leksik-semantik xususiyatlari haqida fikr yuritiladi va aynan Onore de Balzakning "Chin sevgi" asari haqida gaplashamiz.*

Kalit so'zlar: *tilshunoslik, situativ nutq, stilistik uslub, personal, funksional uslub.*

Dunyo tilshunosligida badiiy uslubning proza va poeziya asarlarining til xususiyatlari bo'yicha bir qator ishlar qilingan holda, dramatik asarlar tilining lug'aviy-semantik, stilistik va funksional uslublarini tadqiq etish ishlari nisbatan sust olib borilayotir. Mazkur monografiyada XX asr o'zbek dramatik asarlari personaj nutqining situativ nutq sifatida og'zaki so'zlashuv nutqiga xos xususiyat ko'rinishlari, so'zning ma'no nozikliklari va xalq tilining tovlanuvchanlik xususiyatlari, so'zning okkazonal ma'no xususiyatlari, dramaturgning so'z ijodkorligi sohasidagi mahorati, iboralashuv ko'rinishlari va dramaturgning hikmatnavislik mahorati, ularning nutq ko'rkamligi, tasviriyligini kuchaytirishdagi ahamiyati, lug'aviy birliklar, frazema va poremalarning variantdorlik, sinonimik, antonimik, omonimik ko'rinishlari va ularning badiiy nutqda qo'llanish xususiyatlari, sahna nutqi leksikasining o'ziga xos leksik-semantik va stilistik xususiyatlarini zamonaviy paradigmalarda ochib berilgan. Fransuz realist yozuvchisi. Balzakning ijodiy merosi janr jihatidan ulkan va xilma-xil: romanlar, povestlar, dramalardan iborat.

Balzakning ko'pgina romanlari va povestlari umumiy g'oya asosida birlashtirilgan va «Inson komediyasi» deb nomlangan ko'p jildli epopeyani tashkil etadi. Unda Balzak o'z zamonasidagi fransuz jamiyatining haqqoniy, yorqin manzarasini yaratgan. «Inson komediyasi»ni muallif 3 qismga bo'lgan: «Odatlar haqidagi etyudlar», «Falsafiy etyudlar», «Analitik etyudlar».

O'ylangan 143 ta asardan 97 tasi yozilgan. Eng katta qismi «Odatlar haqidagi etyudlar»dir, unga 72 ta roman kirgan bo'lib, bular orasida — «Gobsek» (1830), «Yevgeniya Grande» (1833), «Gorio ota» (1834), «Yo'qotilgan orzular» (1837—43) kabi asarlar bor.

Balzak ijodida fransuz realizmi o'zining yuksak pog'onasiga ko'tarildi. «Inson komediyasi» epopeyasi 19-asrning 1-yarmidagi fransuz jamiyatining realistik manzaralarini keng qamrovda aks ettirganligi, voqealarga, dalillarga boyligi, turli toifadagi kishilar dramasi yaratilganligi, yorqin obrazlari va personajlari bilan katta taassurot qoldiradi.

Epopeya asarlari bir-biri bilan bog'langan, qahramonlar taqdiri tutash. Sudxo'r Gobsek, kommersant Grande, bankir Nusingen, ziyoli Rastinyak kabi obrazlar asardan asarga o'ta boradi. Balzakning «Inson komediyasi» epopeyasi zamondoshlarining yuksak bahosiga sazovor bo'lgan. 33

Balzakning «Yevgeniya Grande», «Gorio ota», «Gobsek», «Sag'ri teri tilsimi» asarlari S. Muhammadjonov, M. Mirzoidov, M. Mahmudov va boshqa tarjimasida turli yillarda o'zbek tilida nashr etilgan.

"Ilohiy xaloskorimiz Iso Masix tavalludidan boshlangan melodiyl yil hisobi bo'yicha o'n uchinchi asrning boshlarida yoxud shunga yaqin bir paytda Parij shahrida ajib bir sevgi voqeasi sodir bo'lganki, u butun shahar ahlini, shuningdek, qirol a'yonlarini ham behad hayratlantirgan. Din peshvolari, ruhoniyl otalar esa ushbu voqeani bizga yodnoma sifatida yozib qoldirganlar; ularning bu ishda qanday xizmat ko'rsatganlarini quyidagi satrlardan bilib olursiz.

Bayon qilayotgan voqeamiz qahramoni Tur shahri fuqarosi ekan. Avom xalq uni soddagina qilib "turlik" deb atagan, sababki, u bizning munavvar Turda tug'ilgan va asl ismi Anso bo'lgan. Ushbu saxovatli hamshaharimiz keksayib qolgan paytida o'zi tug'ilgan qadr-don Turga qaytib kelibdi va agar shaharning hamda abbatlikning* solnomalariga ishonsak, u Sen-Marten shahrining meri bo'libdi, lekin Parijda yashagan paytida u mohir zargar bo'lib dovrug qozongan ekan. Xullasi kalom, Anso navqiron yigitlik chog'ida o'zining o'ta halol va diyonatli kimsa ekanligi va o'zga ezgu fazilatlarini sharofati tufayli Parij shahrining fuqarosi bo'lgan ekan hamda qirol homiyligini sotib olib (u zamonda bunday homiylilik pul turarkan), uning tabaasi bo'libdi. Sen-Deni ko'chasida Sen-Le cherkovi yonida Ansoning boj to'lamay qurgan o'z uyi bo'lib, bu yerdagi ustaxonada u zo'r mahorat bilan yasayotgan go'zal taqinchoqlar, g'aroyib buyumlar Parijning ko'pchilik fuqarolarini bamisoli ohanrabodek o'ziga tortar ekan. Usta Anso asli turlik bo'lsa ham, boz ustiga, ikkita azamat yigitni bir cho'qishda qochira oladigan kuch-qudratga ega bo'lsa ham, axloqu odobda bag'oyat ibratli, avliyosifat odam bo'lgan. U turli xil ko'ngilochar o'yinxonalari serob bo'lgan ulkan shaharda yashasa-da, hattoki ayni gulday ochilgan, qirchillama yigit chog'ida ham, biron marta bo'lsin Parijning ishratxona yo fohishaxonalari qadam qo'ymagan. Ko'pchilikning aytishicha, ushbu fazilat Xudo tomonidan biz bandalariga ato etilgan insoniy ongni barkamol qilarkanki, faqat shundagina biz muqaddas dinimiz asrorlarining homiysi bo'lmish imon-e'tiqodni to'g'ri idrok eta olar ekanmiz; binobarin, men zargarimizning axloqiy pokligi sababini chuqurroq anglab olmog'imiz zarur, deb hisoblayman. Eng birinchi navbatda shunga e'tibor beringki, kitobxon, Anso Parijga piyoda yurib kelibdi, o'sha zamondagi shahar fuqarolarining e'tirof etishicha, u Ayyub payg'ambardan ham abgorroq ahvolda

---

33 1-<https://saviya.uz/ijod/adabiyotshunoslik/buyuk-insonshunos/>

ekan va zumda “pov” etib yonib, “pis” etib o’chadigan o’zga turliklardan farqli o’laroq, metin irodali odam bo’lgan va sabr-matonatda o’z g’animidan qasos olishga chog’langan rohibdan qolishmas ekan. U ustaga shogirdlik qilgan paytlarida astoydil tirishqoqlik bilan ishlagan; o’zi usta bo’lganidan keyin esa, mehnatsevarlik layoqatini o’n chandon oshirgan, har doim va har jabhada o’z kasbiga xos bo’lgan yangi-yangi usullarni o’rgangan, o’zi ham eng antiqa usullarni kashf etgan va bu izlanishlari oqibatida ko’p yangiliklarni ixtiro qilgan. Uyiga kechikib qaytayotgan o’tkinchi odamlar, shahar ko’chalarini nazorat qiluvchi tungi soqchilar yoki boshpanasi yo’q sayoq odamlar har kuni tunda turlikning ustaxonasi derazasida chiroq yonib turganini, jo’shqin g’ayratli ustaning esa, ustaxona eshigini ichidan zanjirlab, ammo qulog’ini ding qilgan holda o’z shogirdi bilan birgalikda bolg’achasini do’qillatayotganini, nimanidir charxlayotganini, kesayotganini, qayrayotganini, egovlayotganini, yo’nayotganini ko’rganlar. Muhtojlik mehnatni vujudga keltiradi, mehnat oliy bilimni yaratadi, bilimdan esa boyluk yuzaga keladi. Ey, chervonlarni shamolga sovuruvchi, Qobilning* ishratparast, maishatparast avlodlari, quloq soling! Hattoki nopok maishiy xohishlar ustamiz xayolini bezovta qilib, qalbini g’ulg’ulaga solgan paytlarda ham (odatda bu hol so’qqabosh bandalarda ko’proq uchrab turadi), dili pok odamlarni yo’ldan ozdiruvchi shaytonni xochga cho’qinib daf qilish imkoni bo’lmagan taqdirda, turlik Anso gunoh ishga yetaklamoqchi bo’lgan shum xayollarni bartaraf qilib, jon-jahd bilan bolg’achasini to’qillatgancha, oltin va kumushlardan eng nafis, bejirim, fusunkor buyumlar yasar va shu yo’l bilan tomirlarida jo’sh urayotgan qaynoq qonini tinchitar ekan. Buning ustiga, turlik Anso quvlik-shumlikni bilmaydigan eng soddadil odam bo’lgan. Birinchi galda, u Xudodan, keyin o’g’rilardan, yana ham ko’proq mansabdordlardan qo’rqqan, lekin har turli mashaqqatlar, bezovtaliklar uni hammasidan ham ko’proq vahimaga solgan. Qo’li ikkita bo’lsa ham, hech qachon bir paytda ikki ish bilan mashg’ul bo’lmagan. U doim xuddi nikohdan o’tayotgan kelinchakdek tortinib, sipolik bilan gapirgan. Garchi ruhoniy otalar, harb ahli va o’zga kazo-kazo zotlar uni donishmand odam deb hisoblashmasa ham, u o’z ona tilini juda puxta bilgan va odamlar bilan hamsuhbat bo’lishni yoqtirgan. Oradan vaqt o’tib, usta bilan tobora yaqinroq muloqotda bo’la boshlagan parijliklar unga qanday kun kechirmoq lozimligi haqida turfa xil saboqlar berganlar; chunonchi, hayotda mudom o’zi tanlagan yo’ldan borishni va birovlarining ishi uchun bosh qotirib, yo’ldan adashmaslikni, ko’rpaga qarab oyoq uzatishni, hech kimdan pul qarz so’ramaslikni va hech kimga qarz bermaslikni, hamisha quloqni ding qilib, sergak bo’lib yashashni, firibgarlarning yolg’on gaplariga uchmaslikni, qanday ish bilan shug’ullanayotgani haqida hech kimga og’izdan gullab qo’ymaslikni, bergan va’dasida qat’iy turishni, hattoki suvni ham bekorga isrof qilib to’kmaslikni, pashsha singari befarosat bo’lmaslikni, o’z tashvishini odamlardan sir tutishni, hamyonini hech kimga ishonib berib qo’ymaslikni, ko’chada yurganida atrofga olazarak bo’lib qaramaslikni va yasagan buyumlarini ularga sarflagan mehnatidan qimmatroqqa

sotishni o'rgatganlar. Mana shu hayotiy donishmandlik qoidalari uning o'z foydasini ko'zlab halol pul topishi uchun zaruriy tajriba orttirishiga imkon bergan. U ana shunday – hech bir kimsaning dilini zarracha og'ritmay yashagan. Metr* Ansoning turmush tarzini kuzatgan ko'pchilik odamlar: “Jin ursin, koshkiydi, uning o'rnida men bo'lsam! Buning uchun bir umr Parij ko'chalarida loy kechib yurishga ham rozi bo'lardim”, – der ekanlar. Lekin boshqa bir toifa odamlar ham borki, ular hatto Frantsiya qiroli bo'lishga ham shaylar! Ey yigit, sen avvalo Xudodan o'sha zargarniki singari qo'l so'ra o'zingga; uning tomirlari bo'rtib chiqqan, zabardast, seryung qo'llari shu qadar chayir bo'lgan ekanki, agar u mushtini tugsa, eng chapdast shogird, hatto ombir bilan ham u mushtni yoya olmas ekan. Aniqki, bunday azamat yigit ushlagan narsasini, agar xohlasa, hech ham changalidan chiqarmaydi. Turlik zargar hatto temirni ham tishlari bilan g'ajib, chaynab yutib yubora olar, oshqozoni o'sha temirni bemalol qabul qilar, ichaklari uni hazm qilib, chiqindisini, yo'lda hech nimaga ziyon-zahmat yetkazmay, tashqariga chiqarib yuborarkan. Turlikning yelkasiga yer kurrasini ko'tartirib qo'ysalar ham qaddi bukilmadi; qadim zamonda bir majusiy zotga shu vazifa yuklangan ekan, faqat Iso Masih dunyoga kelib, ul zotni bu yukdan ozod qilibdi.³⁴ Ochig'ini aytadigan bo'lsak, turlik yigit bir butun granitdan bir zarb bilan yo'nib yaratilgan odamlardan edi; bunday odamlar ko'p harakat va ovoragarchilik oqibatida yaratilgan shaxslardan afzal bo'ladilar, unday shaxslarning ko'p yerini yamab, tarashlab epaqaga keltiradilar va hamma yog'i yirtiq-yamoq bu kimsalar hech nimaga yaramaydilar. Bir so'z bilan aytganda, metr Anso naq po'latday toblangan, sheryurak odam bo'lib, ko'zlarining nigohi misoli cho'g' ediki, bu cho'g' oltinni eritib yuborishi ham mumkin edi, agar temirchi o'chog'idagi olovning tafti yetarli darajada issiq bo'lmasa; lekin ustaning nigohi hamma narsaning me'yorini biluvchi parvardigorning xohishiga ko'ra, harir bir nam parda bilan to'silgan ediki, aynan shu parda turlikning jo'shqin hovurini bosib turardi, aks holda, u tevarak-atrofdagi hamma narsani kuydirib kulga aylantirishi mumkin edi. Qani, ayting-chi, yomon yigit ekanmi bizning turlik?

Ezgu fazilatlar sohibi bo'lgan bu zargarimiz hayotini chuqurroq kuzatgan har bir inson shunday savol berishi aniq: “Nima uchun ustamiz chig'anoq ichidagi shilliq qurt singari so'qqabosh, axir undagi tabiat ato etgan nodir xislatlar har bir go'zal ayol qalbini rom qilishi mumkin edi-ku?” Lekin kaltafahm tanqidchilar dunyoda muhabbat degan bebaho tuyg'u borligini bilarmikinlar? Yo'q, bilmaydilar albatta... Oshiq yigit qaygadir borishi, qayoqdandir qaytib kelishi, nimanidir eshitishi, kimnidir poylashi, goh sukut saqlashi, goh to'lib-toshib gapirishi, ba'zan g'unajak bo'lib bukilishi yo qaddini g'ozdek adl tutishi, goh terakdek o'sib, goh giyohdek kichrayishi va butunlay ko'rinmay ham qolishi, bironta musiqa asbobini ting'illatib ma'shuqasining ko'nglini ovlashi, tavba qilib, uzr so'rashi, tupkanning tagiga

---

34 2-<https://hozir.org/mavzu--balzak-asarlarida-umum-insoniy-qadriyatlar-reja--balzak.html>

ravona bo'lishi, sevgilisining xohishi bilan, o'lgan-tirilganiga qaramay, qayoqdandir yo'q narsani yo'ndirib kelishi, o'g'irda suvni tuyishi, tunda oyga termulib, chuqur-chuqur xo'rsinishi, xonimining mushugi va kuchukchasini erkalashi, tanishlari bilan do'st tutinishi, bod kasali bilan og'rigan uning xolasini ko'rgani kirib, hol-ahvol so'rashi va bu kampirga: “O, ko'rinishingiz juda yaxshi, hali siz bizlardan keyin ham yashaysiz!” – deb uning ko'nglini ko'tarishi; keyin esa, xonimining yaqin qarindoshlari nimalarni yoqtirishini so'rab bilib olishi, hech kimning g'ashiga tegmasligi, idishlardan birontasini sindirib qo'ymasligi, osmondagi oyni olib tushib berishi, qayoqdagi tuturuqsiz gaplarni aytib ezmalik qilishi va safsata sotishi, hech tap tortmay, yonib turgan yong'inni yorib, toshqin suvni kechib o'tishi, hamda ma'shuqasi kiygan liboslardan maroqlanib: “Oh, qanday mo'jizaviy bejirim libos!” yoki “Ah, madam, bu libos go'zal jamolingizni yana ham ochib yuboribdi, azbaroyi xudo!” deyishi; keyin shu gapini yana ming xil taxlitda qaytarishi lozim. Bulardan tashqari, uning o'zi ham xuddi saroy olifta yigitlari singari, yuz-ko'zini bo'yab, sochini silliq tarab, zebo kiyinib, beayov kinoyaviy hazillar qilishi, shaytoni lain boshiga solgan barcha musibatlariga yuzida jilva bilan bardosh berishi, qahru g'azabini ichiga yutishi, o'jar xulqini jilovlashi lozim. Mahbusaning onasini ham, xolasining qizini ham, uy xodimasini ham sovg'a-salomlar bilan xushlashi, ertalabdan to qorong'u kechgacha xushmuomala bo'lib, ochiq chehra bilan yurishi, yo Tangrim ko'rsatgan yo'ldan borib murodga yetishi, yo shaytonning dumidan tutib jahannamga ketishi kerak. Axir bilasizlar-ku, ayol zotining ko'nglini olish juda og'ir vazifa, – dumini bir likillatadiyu ketadi-qoladi, – hatto aytmaydi ham nega sizdan xafa bo'lganini. Va nihoyat, gapning po'stkallasini aytadigan bo'lsak, tangri xush kayfiyatda bo'lgan chog'ida yaratgan bir ma'suma xilqatni sevib qolgan yigit gapga chechanligi bilan uni o'ziga rom qilishi, atrofida parvona bo'lib, xuddi shoh Dovud singari musiqa kuylari ila sarmast qilishi, ming-minglab do'zaxiy azoblarni boshidan kechirishi, bu xonimining sharafiga, Korinf* usulida yasalgan yuzlab hashamatli, jimjimador ustunlar tiklashi, lekin shunga qaramay, agar u o'sha xilqatni bironta arzimas, nihoniy ishda ranjitib qo'ygudek bo'lsa, – holbuki, xonimning o'zi ham nima istashini bilmaydi, va lekin o'sha narsani bilishni oshiq yigitidan talab qiladi, – shu zahoti, xuddi moxovdan hazar qilgandek qochib ketadi. Xonim o'zicha haq – hech nima qilolmaysan. Ba'zi bir erkaklar bunday holatda g'amga botadilar, g'azablanadilar va telba bo'la boshlaydilarki, buni tasavvur qilish ham qiyin. Ayrim yigitlar shu choti ayri xotinni deb hatto o'z jonlariga qasd qiladilar. Erkak kishi ana shu jihatlari bilan hayvondan farq qiladi, zero, hayvon hech qachon bebaxt sevgi tufayli jinni bo'lmaydi. Mana sizga hayvonlarda qalb yo'qligini bildiruvchi aniq dalil. Oshiq yigit eplay olmaydigan hunar bo'lmasligi kerak dunyoda: u masxaraboz ham, askar ham, tovlamachi ham, hazilkash ham, ko'zboyloqchi ham va yana qiziqchi, qirol, dangasa, rohib,

laqma, mayxo‘r, firibgar, maqtanchoq, chaqimchi, safsataboz, tuturuqsiz, shilqim, pulni po‘choqday sovuruvchi, ovsar, devona bo‘la olishi kerak”.³⁵

* **A b b a t l i k** – o‘z xususiy yer-suvi, xo‘jaligiga ega bo‘lgan katoliklar monastri.

* **Q o b i l** – Odam alayhissalomning to‘ng‘ich o‘g‘li; u g‘ayirlik qilib o‘z ukasi Hobilni o‘ldirgan.

* **M e t r** – ustoz, murabbiy ma‘nosini bildiruvchi bu so‘z odatda hurmatli kishilar ismi oldiga qo‘shib ham aytiladi (fr.)

* **K o r i n f** – Yunonistondagi qadimiy shahar, antik davrda u o‘zining muhtasham me‘moriy binolari bilan dovrug‘ qozongan.

* **H u q n a** – klizma.

* **E h s o n d o n** (daronositsa) – monastir va cherkovlarda qayiqcha shaklidagi quti, unda zahiradagi muqaddas non va vino olib yuriladi; cho‘qintirilayotgan nasroniylarga shu non va vinodan beriladi.

* **K a p i t u l** – monastir ruhoniylari kengashi.

* **id est** - ya‘ni (lot.)

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1-<https://saviya.uz/ijod/adabiyotshunoslik/buyuk-insonshunos/>

2-<https://hozir.org/mavzu--balzak-asarlarida-umum-insoniy-qadriyatlar-reja--balzak.html>

3-<https://zenodo.org/record/6409418#.Yo0PiqjP2M8>.

---

35 3-<https://zenodo.org/record/6409418#.Yo0PiqjP2M8>.

